

Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Bazı Konulara Yaklaşımı

Muhammad Sa'îd Ramadan al-Bûtî's Approach to Some Sufi Subjects in the Context of His Work al-Hikam al-'Atâ'iyya: Commentary and Analysis

Dr. Ömer Faruk Çalimli

Diyaret İşleri Başkanlığı
Van/Türkiye
calimli41@gmail.com

Presidency of Religious Affairs
Van/Turkiye
<https://orcid.org/0000-0003-0393-4629>
<https://ror.org/007x4cq57>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	19 Haziran June 2024
Kabul Tarihi Accepted	15 Eylül September 2025
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2025
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	56
Sayfa Pages	1-37

Atıf | Cite as

Çalimli, Ömer Faruk. "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Bazı Konulara Yaklaşımı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 56 (Aralık 2025), 1-37.

<https://doi.org/10.70951/tasavvufdergisi.1722763>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ömer Faruk Çalimli).

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. | No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Öz

Ehl-i sünnet âlimlerinden ve İslâm dünyasının önemli simalarından Muhammed Ramazan el-Bûtî (ö. 1434/2013), yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiş ve farklı medya platformlarında eğitici roller üstlenmiş yakın zamanımızın önemli bir şahsiyetidir. Sünnî anlayışa sahip olan Bûtî, yazmış olduğu eserler ve yetiştirdiği talebeleriyle etkili olmuş, önder kişiliği sayesinde vefatından sonraki dönem içerisinde de bir etki alanı oluşturmuştur. İlim ve fikir yönünden ciddi birikime sahip bir mütefekkir olan Bûtî, tasavvufi konularla da ilgilenmiş bir şahsiyettir. Sadece yaşadığı bölgede değil uluslararası mecrada da isminden söz ettirmiş bir âlim ve tasavvufi kültüre sahip bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf alanındaki yetkinliğini İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309)'nin el-Hikemü'l-'Atâiyye'sini de şerh ederek göstermiştir. Bu anlamda Bûtî'nin, tasavvuf anlayışını, tasavvufa yaklaşımını, tasavvufi bazı kavramlara getirdiği açıklamalarını anlamak için yapmış olduğu bu şerhi incelemek önem arz etmektedir. Bu amaçla kaleme alınmış olan bu makalede Bûtî'nin, İbn Atâullah el-İskenderî'nin el-Hikemü'l-'Atâiyye'sini şerh ettiği ve aynı zamanda tahlilini yaptığı "el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil" adlı eserinden yola çıkarak bazı tasavvufi kavram ve konulara verdiği manalar ele alınacaktır. Çalışmada genellikle bu esere bağlı kalınmış, bazen konunun daha iyi anlaşılması için müellifin diğer eserlerine de müracaat edilmiştir. Konu ile alakalı dokümanlar incelenmiş ve bundan elde edilmiş bilgiler sistematik olarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, metnin genel yapısını destekleyecek şekilde düzenlenerek konunun anlaşılır olması sağlanmıştır. Böylece alana katkı sağlayacağını düşündüğümüz son dönemin önemli âlimlerinden olan Bûtî'nin tasavvufi yaklaşımı istifadeye sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, el-Bûtî, el-Hikemü'l-'Atâiyye, Vahdet-i Vücûd, Vahdet-i Şühûd.

Abstract

Muhammad Ramadan al-Bûtî (d. 1434/2013), one of the prominent scholars of Ahl al-Sunnah and a significant figure in the Islamic world, is a notable contemporary personality who drew attention through his works and assumed educational roles across various media platforms. Adhering to the Sunni tradition, al-Bûtî influenced many through his writings and students, and his leadership qualities ensured that his impact continued even after his death. A thinker with substantial scholarly and intellectual depth, he also engaged with Sufi subjects and became recognized not only in his own region but also internationally as a scholar with a rich Sufi heritage. His expertise in Sufism was further demonstrated by his commentary on Ibn 'Ata' Allah al-Iskandari's (d. 709/1309) al-Hikam al-'Atâ'iyya. Understanding al-Buti's perspective on Sufism, his approach to it, and his interpretations of certain Sufi concepts necessitates an examination of this commentary. This article aims to explore the meanings al-Bûtî assigned to various Sufi terms and issues, based on his al-Hikam al-'Atâ'iyya: Şarkh wa Tahlîl, in which he explains and analyzes Ibn 'Ata' Allah's text. While the study mainly relies on this work, other writings of al-Bûtî are occasionally consulted for better clarity. Relevant documents have been examined, and the resulting information has been systematically analyzed and organized to support the overall structure of the text, thereby making the discussion clear. In doing so, the study seeks to present the Sufi approach of al-Bûtî —one of the eminent scholars of recent times—as a valuable contribution to the field.

Keywords: Sufism, al-Bûtî, al-Hikam al-'Atâ'iyya, Wahdat al-Wujûd, Wahdat Shuhûd.

مقاربة بعض الموضوعات الصوفية في ضوء كتاب «الحكم العطائية: شرح وتحليل» محمد سعيد رمضان البوطي

الملخص

يُعدُّ محمد رمضان البوطي (ت ١٤٣٤هـ/٢٠١٣م) أحد كبار علماء أهل السنة وإحدى الشخصيات البارزة في العالم الإسلامي، وقد لفت الأنظار بأعماله وتوليه أدواراً تعليمية في منصات إعلامية مختلفة، فكان من الشخصيات المؤثرة في عصرنا القريب. وتميز البوطي بفكره السني، وأثر من خلال مؤلفاته وتلاميذه، كما استمر تأثيره بعد وفاته بفضل شخصيته القيادية. وكان مفكراً ذا رصيد علمي وفكري كبير، واهتم كذلك بالموضوعات الصوفية، فبرز اسمه ليس فقط في منطقته بل في الساحة الدولية أيضاً بصفته عالماً وصاحب ثقافة صوفية. وقد أظهر كفاءته في المجال الصوفي من خلال شرحه لكتاب الحكم العطائية لابن عطاء الله الإسكندري (ت 709هـ/1309م). ومن المهم دراسة هذا الشرح لفهم تصوره للصوفية، وموقفه منها، وتفسيره لبعض مصطلحاتها. وفي هذا السياق، يتناول هذا البحث المعاني التي أضفاها البوطي على بعض المفاهيم والموضوعات الصوفية، انطلاقاً من كتابه الحكم العطائية: شرح وتحليل، مع الاعتماد غالباً على هذا العمل، والرجوع أحياناً إلى مؤلفاته الأخرى لتوضيح بعض النقاط. وقد تم تحليل الوثائق المتعلقة بالموضوع بشكل منهجي، وتنظيم النتائج بما يدعم البنية العامة للنص، بهدف تقديم رؤية واضحة، وإبراز المنهج الصوفي لأحد أبرز علماء العصر الحديث، ليكون ذلك نافعاً للباحثين في هذا المجال. الكلمات المفتاحية: التصوف، البوطي، الحكم العطائية، وحدة الوجود، وحدة الشهود.

Giriş

Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin (ö. 1434/2013) çocukluk dönemi, Türkiye sınırları içinde bulunan Botan bölgesinde geçmiştir. Ardından henüz küçük yaşta ailesi ile birlikte Şam bölgesine göç etmiştir. Bu dönemde Suriye, Fransız mandası altındadır. Bu nedenle Suriye'de eğitim-öğretim zayıf ve okuma yazma oranı oldukça azdır. Ancak 1945 yılındaki bağımsızlığının ardından Suriye, eğitime önem vermiş ve üniversiteler kurmaya başlamıştır.¹ Bu zorluklara rağmen Bûtî, kendisini yetiştirmiş ve pek çok eser kaleme almıştır. Bûtî tasavvufî konularla da ilgilenmiş ve eserler vücuda getirmiştir. Tasavvufî eserleri arasında en önemlisi, kanaatimizce vaazlarından kitap hâline dönüştürülmüş olan *el-Hikemü'l- 'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil* adlı eseridir. İbn Atâullah'ın bu eseri, yaklaşık 300 kadar hikmetli sözden oluşmakta ve tasavvufun hemen hemen bütün temel konularını ihtiva etmektedir.² Bûtî, söz konusu bu eser üzerine yaptığı çalışmasını, en hayırlı ameli olarak tanımlamıştır. O, *Hikem*'de bulunan muğlak ifadeleri, sade bir dil kullanarak açıklamıştır. Bunun yanı sıra şatahat türü ifadelere yer vermemiştir. Bûtî bu eserinde düşüncelerini Kur'ân ve Sünneti referans göstererek delillendirmiştir.³

Bûtî'nin tasavvufa olan ilgisi babasından kaynaklanır. Babası Nakşibendiyye tarikatına bağlı bir şahsiyettir. Bûtî, babası sayesinde tasavvufa ilgi duymuş, iyi bir ilim tahsil etmiş ve irşâd misyonunu üstlenerek hayatını vaaz ve nasihatle bulunarak geçirmiştir. Öyle ki vaaz ettiği sırada şehit edilmiştir. O, tasavvufu, Allah'a giden yolda bir merdiven olarak görmüş ve insanları bu yola şiddetle davet etmiştir. Bûtî'nin tasavvufa dair eserleri, onun tasavvuf alanına dair derin anlayışını, özgün fikir ve görüşlerini yansıtmaları bakımın-

-
- 1 İsa Yalçın - Ömer Akdoğan, "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 62 (2023), 143.
  - 2 Mustafa Kara, "el-Hikemü'l-'Atâ'iyye", (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/502; Mustafa Kara, "İbn Atâullah el-İskenderî", (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/338.
  - 3 Yalçın - Akdoğan, "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi", 145. Bûtî'nin hayatına dair geniş bilgi için bk. Mahsum Aslan, *Muhammed Saîd Ramazan El-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkahçılığı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

dan önem arz etmektedir. Söz konusu eserlerinde yer verdiği tasavvufa dair düşünceleri, kendi manevi dünyasındaki anlayışını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Hayatını ilim ve kitaplara adanmış olan Bûtî'nin, fıkıh, kelâm, mezhepler tarihi vb. alanlara dair görüşlerini yansıtan bazı çalışmalar⁴ yapılmışsa da tasavvufa dair çalışmalar yok denecek kadar azdır. İsa Yalçın ve Ömer Akdoğan tarafından 2023 yılında bir makale yazılmış ancak o da Bûtî'nin Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi ile sınırlı kalmıştır.⁵ Bu eksikliği gidermek amacıyla onun tasavvufi düşüncelerini kapsayan en geniş çalışması olan *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye Şerhi* bağlamında bazı tasavvufi görüşleri bu makalede ele alınmıştır. Bûtî'nin tasavvufa dair bazı düşüncelerini ortaya çıkararak araştırmacıların istifadesine sunmayı amaçlayan bu çalışma, daha kapsamlı araştırmaların yapılmasını ve onun tasavvufi düşüncesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Müellifin tasavvufi düşüncelerini anlamak için onun söz konusu eserinde yer verdiği bazı tasavvufi kavramları incelemek ve bu kavramlara getirdiği izahları aktarmak konuyu anlaşılır kılacaktır. Ancak buna geçmeden önce İbn Atâullah el-İskenderî ve hayatı hakkında geniş ölçüde bilgi bulunan son dönem âlim ve mütefekkirlerinden olan Bûtî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. İbn Atâullah el-İskenderî ve Muhammed Saîd el-Bûtî'nin Hayatı

1.1. İbn Atâullah el-İskenderî'nin Hayatı

İbn Atâullah el-İskenderî'nin tam adı Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî'dir. İbn Atâullah el-İskenderî, İskenderiye'de doğmuş olup, Mısır'ın fethinin

---

4 bk. Aslan, *Muhammed Saîd Ramazan El-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkahçılığı*; Ferhat Akdoğan - Mahsum Aslan, "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı", *Batman Akademi Dergisi* 7/1 (2023).

5 bk. Yalçın - Akdoğan, "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi".

ardından buraya yerleşen Benî Cüzâm kabilesine mensuptur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir.⁶

İbn Atâullah, Şâzeliyye tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin (ö. 656/1258) halifesi Ebü'l-Abbas el-Mürsî ile tanıştıktan sonra onun sohbetlerine katılmış ve 12 yıl boyunca bu sohbetlere devam etmiştir. Bu dönemde ders halkaları tanzim etmiş ve zaman zaman fetvalar vermiştir. Bir ara ilimle meşguliyeti bırakmak istemişse de şeyhi buna izin vermemiştir. Bir yandan dersler verirken aynı zamanda manevi eğitimini almaya devam etmiştir.⁷

İbn Atâullah, Şeyhinin vefatından kısa bir süre önce, onun izniyle vaaz ve irşad amacıyla Kahire'ye gitmiş ve bu şehri kendine mesken edinmiştir. Ömrünün sonuna kadar bu şehirde hayatını devam ettirmiştir. Kahire'de bulunduğu sırada müşşidi Ebü'l-Abbas el-Mürsî 686/1287 yılında vefat etmiştir. Müşşidinin vefatından sonra İbn Atâullah, Şâzeliyye tarikatının başına geçmiş ve tarikatın en etkili üç ismi arasında yer almıştır.⁸ Kahire'de, aralarında Takıyyüddin es-Sübki'nin (ö. 756/1355) de bulunduğu geniş bir topluluk onun etrafında toplanmış; Ezher Camii'nde kendisine ait ilim meclisinde coşkulu bir üslupla vaazlar vermiş ve ayetleri tasavvufî bir bakış açısıyla tefsir etmiştir.⁹

İskenderiye'den ayrılırken en meşhur talebesi, fakih ve ârif Davud b. Bahilla'yı (ö. 733) yerine bırakan İbn Atâullah, 13 Cemâziyelevvel (19 Ekim 1309) tarihinde Medrese-i Mansûriyye'de vefat etmiş ve Karâfe Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁰

---

6 Ebü Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakın, *Tabakātu'l-evliyâ*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 421; Kara, "İbn Atâullah el-İskenderî", 19/337.

7 Naim Döner, "İbn Atâullah el-İskenderî'nin Velâyet Anlayışı Üzerine Analitik Bir Düşünce", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2024), 326.

8 Bünyamin Orta, "El-Hikemu'l-Atâiyye'de İcâz Sanatı", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2022), 89.

9 Döner, "İbn Atâullah el-İskenderî'nin Velâyet Anlayışı Üzerine Analitik Bir Düşünce", 327.

10 İbnü'l-Mülakın, *Tabakātu'l-evliyâ*, 421; Kara, "İbn Atâullah el-İskenderî", 19/337.

1.2. Muhammed Saîd el-Bûtî'nin Hayatı

Tam ismi, Muhammed Said b. Ramazan b. Ömer b. Murad el-Bûtî'dir. Şırnak'ın Cizre ilçesinin Yağmurkuyusu (Cêleka) köyünde 1929 yılında dünyaya gelmiş olan Bûtî, daha küçük yaşta babasıyla birlikte Şam'a göç etmiştir. Ailesinin Botan bölgesinde yaşamasından dolayı aile "Bûtî" nisbesi ile anılmış kendisine de bu nisbe verilmiştir. İlk eğitimini âlim ve tasavvufi mensubiyeti olan babası Ramazan el-Bûtî'den almıştır. 1956 yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nden mezun olmuş, bir müddet Din Kültürü öğretmenliği yaptıktan sonra 1960 yılında Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde öğretim elemanı olarak göreve başlamıştır. Ezher Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamış olan Bûtî, 1970 yılında çalışmakta olduğu Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde doçent, 1975'te profesör unvanını almıştır. Akademik çalışmalarının yanı sıra birçok gazete ve dergide yazılar yazmış, vaaz ve sohbetlerle halkı irşad etmiştir.¹¹

Âlim ve mütefekkir düşüncesiyle tanınmış olan Bûtî'nin hayatında babasının yanı sıra Saîd Nursî (ö. 1379/1960) gibi önemli şahsiyetler etkili olmuştur. Eserlerinde övdüğü Nursî'nin derin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Tabi ki kendisini etkileyen başka âlim ve sûfiler de olmuştur. O, kendisini etkileyen şahsiyetleri, *Şahsiyyatun istevkafetni*¹² adlı eserinde zikretmiştir. Kitaplarında ele alıp eleştirdiği kimseler de olmuştur. Bunların başında Batılı çağdaş felsefeciler, şarkiyatçılar, onların İslâm dünyasındaki takipçileri, Müslüman ıslahatçılar, Selefiler, İslâmcı siyasî hareketler ve radikal İslâmî gruplar yer almıştır. Bu minvalde eserleri bulunan Bûtî'nin fıkıh, kelâm, felsefe, siyer, biyografi, tarih, edebiyat, eğitim, irşad ve tasavvufa dair önemli eserleri bulunmaktadır.¹³

---

11 Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *Hâzâ Vâlidî Min Vilâdetihi İlä Vefâtihî*, çev. Abdulhadi Timurtaş (İstanbul: Kent Yayınları, 2007), 68-72; Bayram Pehlivan, "Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî", (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/221; Akdoğan - Aslan, "Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı", 39.

12 Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *Şahsiyyatun İstevkafetni* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999).

13 bk. Pehlivan, "Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî", EK-1/221; Akdoğan - Aslan, "Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı", 39.

Bûtî, son yıllarda Suriye halkının çektiği çile ve ıstırapları adeta önceden sezmiş ve iç savaş çıkması yerine Baas rejimi ve Beşşar Esad'dan yana tavır takınmak durumunda kalmıştır. Hatta iç savaş çıktığında halkı Suriye ordusu etrafında birleşerek muhaliflere karşı savaşmaya çağırmıştır. Hak bildiği yolda bildiklerini çekinmeden söylemiş olan Bûtî, kendisini anlayamamış olanlar tarafından ağır eleştirilere muhatap olmuştur. Nitekim çıkan iç savaşta 21 Mart 2013 yılında Şam'da öğrencilerine ders verdiği esnada düzenlenen bir suikastla şehit edilmiştir. Kabri Şam'da Selahaddîn-i Eyyûbî Türbesi'nin yanındadır.¹⁴

2. Muhammed Saîd el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil' Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufi Bazı Konulara Yaklaşımı

Yakın zamanımızın etkili isimlerinden biri olan Muhammed Saîd el-Bûtî, tasavvufi bir neşveye de sahip olmuştur. Fudayl b. İyâd (ö. 187/803), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), İmâm Gâzzâlî (ö. 505/1111), İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) ve Mevlânâ (ö. 672/1273) gibi önemli sûfîlerin onun tasavvufî anlayışında etkili olmuş şahsiyetlerdir.¹⁵ Bûtî'nin tasavvufî düşüncelerini ve buna yaklaşımını vaaz, sohbet, konferans ve bazı kitaplarında bulmak mümkün olmakla birlikte tasavvufî bir eser olması hasebiyle söz konusu fikirlerini İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye* adlı eserinde kapsamlı bir şekilde görmek mümkündür. Biz de bu başlık altında müellifin söz konusu eserde değindiği bazı tasavvufî kavramlara getirdiği açıklama ve izahlar üzerinde durarak onun tasavvufî anlayışını aktarmaya çalışacağız.

---

14 Pehlivan, "Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî", EK-1/221-222.

15 bk. Bûtî, *Şahsiyyatun İstevkafetni*; Akdoğan - Aslan, "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı", 40.

2.1. Tasavvuf (التَّصَوُّف)

Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş, Arapça kökenli olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁶ Arapça kökenli olmadığını söyleyenler de olmuştur.¹⁷ Üzerinde bir görüş birliği sağlanamamış olan bu kelimenin; “ashâb-ı suffe”den”, “sufâne”den”, “safvet”ten”, “sûfetü'l-kafâ”-dan”, “sofia”dan”, “benî sûfe”den, “saff-ı evvel”den” ve yün anlamına gelen “sûf”tan” türetildiği şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹⁸ Bunlardan daha çok yün anlamına gelen “sûf” kelimesinden türetildiğine dair görüş genel kabul görmüştür.¹⁹

Tasavvuf konusunda çok sayıda tanım mevcuttur. Bunun sebebi tasavvufun, akli olmaktan ziyade içsel deneyime dayalı manevi bir ilim olmasıdır. Durum böyle olunca kişi, içinde bulunduğu hâl ve eriştiği makama göre tasavvufu tanımlamakta; bu da birbirinden farklı tariflerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Hatta aynı kişi, zaman içinde farklı hâllere ulaştıkça tasavvufu farklı şekillerde tanımlayabilmektedir. Çünkü hâl, sabit değil; sürekli değişen bir durumdur. Hâlin değişmesiyle hissiyat ve alınan lezzet de değişmekte, dolayısıyla yapılan tanımlar da bu değişime paralel olarak farklılaşmaktadır.²⁰

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), tasavvufu “Hakk'ın seni sende öldürüp kendisiyle diriltmesidir”²¹ şeklinde tanımlarken başka bir tanımında ise şöyle izah etmiştir: “Tasavvuf güzel ahlak ile ahlaklanmak ve kötü

16 Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî Hücürî, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tevfik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007), 52-55; Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud - Mahmud b. eş-Şerîf (Dımaşk: Dârü'l-Ferfûr, 2002), 478-479; Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 119/40 ,2011).

17 Hücürî, *Keşfü'l-mahcûb*, 55; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 478.

18 Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında detaylı bilgi için bk. Eyyup Akdağ, “Süfilere İsim Arayışları Ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019).

19 Hücürî, *Keşfü'l-mahcûb*, 52-55; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 478-479; Öngören, “Tasavvuf”, 40/119.

20 Ferzende İdiz, *İmam Süyûtî ve Tasavvuf* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 175-174 ,(2019).

21 Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 368; Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 62 ,(1990).

olan tüm davranışları terk etmektir.”²² Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16?): “Tasavvuf, hakikatlere yapışmak ve yaratıkların elinde bulunandan ümidi kesmektir.”²³ Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413) ise tasavvuf hakkında şöyle demiştir: “Tasavvuf, zâhirî manada şeriat adabına vâkıf olmaktır. Bu takdirde, zâhirde olan hükümleri bâtında görür. Bâtınî manada da Şeriat adabına vâkıf olmaktır. Bu takdirde ise, bâtınî hükümleri zâhirde görür. Bu iki rû'yetle edeplen kimse için kemâl hâsil olmuştur.”²⁴

Burada örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak genel anlamda yapılan tanımların, marifet sahibi olmak ve bu yolla hakikati anlamak, kötülükleri terk ederek güzel ahlak sahibi olmak, dünya ve dünyalıklara gönül bağlamamak, zâhiren ve bâtınen şeriatı uymak suretiyle kemâle ermek gibi manaları ifade ettiği söylenebilir. Bûtî'nin tasavvufa yaklaşımı incelendiğinde onun da ilk sûfiler gibi tasavvufu bu çerçevede değerlendirdiği görülür. Bu konuda o şöyle der:

Tasavvuf gerçek anlamıyla İslâm'ın özü ve Müslümanın kalbinin derinliklerindeki cevheridir. Onsuz İslâm anlayışı, insanların birbirlerine karşı güzel görünme, soyut şekilcilik ve sloganlarından ibarettir. Bu öz Müslüman'ın kalbinde ilahi rağbet ve korku oluşturarak, bunun gerçek anlamda Allah sevgisi ve korkusuna dönüşümüyle tezahür etmektedir. Kalbini kirlerden, kötü düşüncelerden ve dünya sevgisinden temizler, haramlardan korunma ve kaçınma, farzları yerine getirme, kul hakkını gözetme duygularını artırarak güçlendirir.²⁵

Tasavvufu ilgili düşüncesini bu şekilde dile getiren Bûtî, tasavvufun kelime ve ıstılahî manası üzerinde pek durmaz daha doğrusu bunu önemsemez. Ona göre bu ilmin isminin ne olduğu değil, pratikte ne ifade ettiği önemlidir. Zira tasavvuf ismi sonradan konulmuştur ancak yaşam şekli olarak tasavvuf, İslâm'ın özüdür. Bunu da şu cümlelerle ifade etmektedir: “... Bizim ıstılah ile çok bir ilişkimiz yok ve ona göre de davranmıyoruz. Bundan

---

22 Ebû Bekir Hatîb Bağdâdî, *el-Müntehab min kitâbi'z-zühed ve rekâik*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420), 1/77.

23 Kuşeyri, *Risâle*, 368.

24 Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta'rifât: Tasavvuf ıstılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Litera Yayınları, 2014), 103.

25 Muhammed Said Ramazân Bûtî, *es-Selefiyyetü Marhaletün Zemeniyyetün Mübareketün Lâ Mezhebün İslâmiyyi* (Dâru'l-Fıkr, 1998), 117-118.

sonra tasavvuf kelimesinden uzak duracağım çünkü bu kelime sonradan ortaya çıkmıştır. Tasavvufta kastedilen manaların içerikleridir ve isimlerle istihlalar onu tabir etmek için kullanılır.”²⁶ Bu İfadelerden de anlaşıldığı üzere Bûtî, tasavvufun isminden ziyade onun manasına odaklanmanın daha doğru olacağı görüşündedir. Böylece o, tasavvuf kelimesine karşı olumsuz bir tavır içinde olanlara tasavvufu, ismini kullanmadan anlatmaya çalışır. Ona göre Atâullah el-İskenderî de böyle yapmış, *Hikemü'l-Ataiyye, Leṭâ'î-fü'l-mînen* ve *et-Tenvîr fî işkâti't-tedbîr* gibi eserlerinde bu kelimeye (tasavvuf) yaklaşmamıştır. Ona göre önemli olan anlatılanın, Kur'ân ve sünnete uygun oluşudur, isminin çok da bir anlamı yoktur. Eğer anlatılan manalar Kur'ân ve sünnete uygun ise kabul edilmeli değilse reddedilmelidir.²⁷

Tasavvufun isimden ziyade mana olarak anlaşılması gerektiğini ısrarla dillendirdiği görülen Bûtî, “Tasavvufa zamanla pek çok bid'at sızmıştır” diyenlere karşı ise şunları söylemektedir:

Eğer 'tasavvufa zamanla Kur'ân ve sünnetin kabul etmediği pek çok bid'at sızmıştır' dersen bu duyarlılığın ve hassasiyetin için sana teşekkür ederim. Ancak Hakka karşı gösterdiğin bu duyarlılık, (tasavvufa) sızmış bazı bid'atlardan dolayı hakikatin bütünüyle inkârı anlamına gelmez. Nefsi tezkiye ve ihsan derecesine ulaşma yolunu bid'at olarak değerlendirmen ve onu inkâr etmen aslında direkt olarak bid'atlara bir çağrıdır, bir teşviktir.²⁸

Tasavvufun ifade ettiği manayı tasavvuf ismini vermeden anlatmaya çalışan Bûtî, günümüzde tasavvufa olan ihtiyacı da şu sözlerle dile getirmektedir:

Bugün Müslümanlar dini duygulara şiddetli bir şekilde susamıştır. Tasavvufa bid'at deyip onu körü körüne eleştirmen ve buna karşılık herhangi bir alternatif sunmaman yanlıştır. Bu dini duygulara susamış insanların Hikem vb. kitaplara yönelişleri, bozukluk ve noksanlıklardan arındırılmış saf İslâmi duyguların kaynağına bir yönlendirilmedir. Bid'at ve münkirâtların bulanıklığından uzaklaşmadır. Penceresi bozuk diye binayı yıkman ve isminden dolayı bütün yemeği haram kılman doğru değildir...²⁹

---

26 Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl* (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 2000), 1/14.

27 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/14-15.

28 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/20-21.

29 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/21-22.

Böylece tasavvufun önemine vurgu yapan Bûtî, tasavvufun bid'at olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Bu anlamda vaktiyle tasavvufu yanlış anlaşılmalardan muhafaza etmeye ve gerçek tasavvuf ve mutasavvıfları anlatmaya çaba göstermiş olan Gazzâlî, Hücûvîrî ve Kuşeyrî gibi sûfilerin takipçisi ve onlarla aynı fikirde olduğu söylenebilir. Ancak bununla birlikte o, tasavvuf ve tarikatları birbirinden ayırmaktadır. Ona göre gerçek tasavvuf, Allah'ın kitabından ve Resulünün sünnetinden alınmadır, tarikatlar ise geçmişte olduğu gibi bugün de bid'atlerden arınmamıştır. Yine o, tam anlamıyla bid'atlerden arınmış bir tarikat bulunmadığını, en az bid'at barındıran tarikatın ise Nakşibendiyye tarikatı olduğunu söyler.³⁰

Kısaca Bûtî, tasavvufun isminden ziyade ifade ettiği mana üzerinde durmuş, tasavvufun direkt bir tanımından ziyade muhtevasıyla ilgilenmiştir. O, Kur'an ve sünnete uygun olan bu yaşam şekline günümüz insanının çokça ihtiyacı olduğunu, dolayısıyla zamanla kendisine bulaşmış olan bazı bid'atlardan dolayı terkedilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca o, tasavvufu tarikatları birbirinden ayırmış ve tasavvufun ifade ettiği manayı ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

2.2. İhlas (الإخلاص)

Sözlükte “arınmak, saflaşmak, samimiyet ve içtenlik”³¹ manasındaki hulûs/halâs kökünden türetilmiş olup “bir şeyi, içerisine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden arındırmak, saflaştırmak” anlamına gelen ihlas, terim olarak “kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak, tam bir doğruluk ile kullukta bulunmak ve amellerde Allah'tan başkasından

---

30 Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 123-124.

31 Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), “ihls”, 7/26; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 180 ,2016).

karşılık beklememek”³² demektir. Ayrıca “İbadetlerde meydana gelebilecek riâyayı terk etmek” anlamında kullanılmıştır.³³

Zühd döneminden itibaren ihlas üzerinde durmuş olan sûfîler, bu kavramın tanımını yapmaya çalışmışlardır. Yapılan tanımlar incelendiğinde genel anlamda yapılan her türlü işi, gösterişten uzak sırf Allah rızası için yapmak anlamında kullanıldığı görülür. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî, “İhlas, hangi konuda olursa olsun Hakk'ın rızasına uygun düşen iştir”³⁴ diyerek buna vurgu yapmıştır. Kuşeyrî ise şöyle tanımlamıştır:

İhlas, taat (ve ibadette) sırf Hakk'ı kastetmektir. Bu da taatla -başka herhangi bir şeyle değil- sadece Allah'a yaklaşmayı irâde etmek sûretiyle olur. Allah'tan başka bir mahlûk için yapmacık bir şey işlemek, halkın meth ü senâsını kazanmak, halk tarafından sevilmeyi arzulamak ve Allah'a yaklaşan niyeti dışında herhangi bir mana taşımak, ihlusa manidir.³⁵

Bûtî de ihlas kavramı üzerinde durmuştur. Ona göre Allah'ın insanlardan istediği şey, insanların bütün işlerinde Allah'ın rızasını gözetmele-ridir.

Niyetle ihlas arasında bağ kuran Bûtî, yapılan işlerde niyetin önemli olduğunu ve bunun da ihlaslı olması gerektiğini vurgular. Ona göre ihlasın gerçekleşmesine bir takım davranış ve eylemler engel olmaktadır. Bunu da şöyle dile getirir:

Sorun, bu (dünyevî) işleri yaparken niyetin kutsi hedeften sapmasındadır. O hedef ki bu amelleri ibâdete çevirir ve aynı zamanda kişi bu niyetle Allah'a tam bir kul olur. Sorun, kişinin yaptığı ticaretinin, sanatının, tarımının vs. bütün bu işlerinde sadece nefesine göre hareket etmek istemesidir. Allah'a yönelmek yerine dünyalık bir pay almaya yönelmesidir. Sorun, kişinin eşini ve çocukluğunu, Allah'a yakınlaştıracak ortamlara ve muhabbetlere koymak yerine Allah'ı unutturan, eğlence ve haramların bulunduğu ortamlara koymasındadır. Sorun, din adına hutbelerin, süslü süslü maka-

---

32 Kemâlüddîn Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), “hls”, 43; Cürçânî, *Ta'rifât*, 68; Süleyman Ateş, “İhlâs”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/535; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 232.

33 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hls”, 7/26.

34 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 233.

35 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 380-381.

lelerin ve kitapların mal, makam ve mevki için bir merdiven olarak kullanılmasıdır. Kısacası sorun, dünyevî bir menfaat elde etmek için asıl gayenin unutulmasıdır.³⁶

Bûtî'ye göre ihlasın gerçekleşmesi için kalbin temiz olması, yani kalp tasfiyesi ve niyetlerin kötülüklerden uzak olması gerekir. Kalp tasfiyesi sayesinde kişide ihlas hâkim olacaktır. Bu da Müslümanlar arasında birliğin oluşmasını sağlayacaktır. Birlik sağlanınca ancak Müslümanlar düşmanlarının kalplerine korku salabilecektir.³⁷ Bu aktarılanlardan Bûtî'nin, İslam kardeşliği ve birliğinin sağlanması için samimiyet ve ihlasın gerekliliğine vurgu yaptığı, ihlasın gerçekleşmesi için de saflaştırılmış halis bir kalbe ihtiyaç duyulduğu fikrinde olduğu anlaşılmalıdır.

Kısaca Bûtî'ye göre ihlas, yapılan bütün amellerde sadece Allah'ın rızasının gözetilmesidir. Bu anlamda Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) ve Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) gibi sûfilerin yer aldığı tasavvuf döneminin zâhid ve sûfileri ile aynı görüşte olduğu anlaşılan Bûtî'nin, ayrıca ihlas sahibi olmakla sadece insanların değil toplumların da ıslah olacağını, İslâm birliğinin sağlanmasının da bu yoldan geçtiğini savunduğu söylenebilir.

2.3. Kalp (القلب)

Sözlükte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve ters çevirmek gibi manalara gelen kalp kelimesi; fûâdın merkezinde bulunup can damarlarına bağlı olan bir parça anlamında kullanılmıştır.³⁸ Kalp; ilim, idrak, keşf, kesb ve irfânî bilgilerin elde edildiği rabbânî latifelere mazhar olduğundan ilâhî hitabın mahalli, ilmin ve marifetin kaynağı olarak kabul edilir.³⁹

---

36 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâyye*, 1/137.

37 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâyye*, 1/137.

38 Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-âyn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), “klb”, 3/421; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “klb”, 5/3713.

39 Süleyman Uludağ, “Kalp”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/229.

Tasavvuf ehli açısından kalp, Allah'ı müşahede eden manevî idrak alanıdır.⁴⁰ Ancak kalp, kötü niyetlere dünyevî arzulara ve manevî gaflete yenik düştüğünde kirlenir. Bu kirlilik, kişinin ruhen körelmesine ve hakikatten uzaklaşmasına neden olur. Kalbin, Allah'ı müşâhede ederek hakikatlere ulaşabilmesi için hakikatleri görmesine engel olan ve kalbin üstünü örten pas ve kirlerden kurtulması gerekir. Bunun yolu da mücâhede ve riyazetle kalbi temizlemekten, Allah'ı zikretmek, hakikat bilincini korumak ve ah-lâkî kabiliyetleri geliştirmekten geçer. Böyle bir tasfiye, kişinin kalbinin aydınlanmasına, Allah'a yakınlaşmasına ve kalbin hakikatleri görmesine imkan sağlar.⁴¹

Bûtî'ye göre günahlarla pas tutmuş olan kalp parlamaz ve ince sırlara vakıf olamaz. Bu durumu da Atâullah'tan naklen şu sözlerle aktarır: "Ay-nasında varlıkların suretleri bulunan kalp nasıl parlansın? Şehvetlere bağlı insan Allah'ın huzuruna nasıl çıkabilir? Günahlarından tevbe etmeyen kişinin ince sırları anlayabilmesi nasıl beklenir?"⁴²

Bûtî'ye göre insanlar beden olarak hayvanlardan farkı değildir ve bedeninin tek başına bir kıymeti yoktur. İnsanların ardında bıraktığı şeyler aklın ve kalbin eserleridir. İnsanoğlu yeryüzünde ıslah ettiği şeyi de ifsat ettiği şeyi de bunlarla gerçekleştirmektedir. O zaman aklın görevi insanın idrak sahibi olması ve bilinçlenmesidir. Kalpten maksat ise doktorların tabir ettiği et parçası değildir. Kalp tüm duyguların merkezidir; ancak burada söz konusu olan duygular, aklın rehberliğinde şekillenmiş ve terbiyeden geçmiş olanlardır.⁴³ Bûtî'ye göre insanların büyük çoğunluğu aklın süzgecinden geçmemiş duygularla hareket etmekte bu da onları dengesizliğe sürüklemektedir. Eğer duygular aklın kontrolü altında olursa hayat daha dengeli olur. Sûfilerin eskiden beri aklın ham duygulara esir

---

40 Sevda Aktulga Gürbüz, "Tasavvuf Düşüncesinde Kalbin Rü'yeti", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2022), 2.

41 Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İbrahim Şimşek, "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015), 38-46.

42 Ebü'l-Fazl Tâcüddîn Ahmed İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, thk. İbn Abbâd en-Ne-fezî er-Ründî (Mısır: Merkezü'l-Ehrâm li't-Terceme ve'n-Neşr, 1977), 47.

43 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/159.

olmasının tehlikelerine dikkat çektiklerini belirten Bûtî, bu tehlikenin terbiye yoluyla giderildiğini ve asıl tedavinin, duyguların aklın rehberliğine girmesi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

Bûtî'ye göre sevgi ve korku gibi duyguların yeri akıl değil kalptir. Kap-kara ve karanlıklarla dolu bir kalp dünyaya, şehvetlere, başkalarıyla çekişmeye, başkalarına kin ve haset duyguları beslemeye yakındır. Akıl, muhabbetullah için kalbe bir fidan ya da tohum ekmek istediği zaman kararmış olan kalp, araştırır fakat o fidanı ekmek için uygun boşluk göremez. Akıl kalbe, *أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ* "İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır."⁴⁵ ayetini okuduğu zaman kararmış olan kalp bunu duymaz. Çünkü dünyevi istekler bu kalp üzerinde hakimiyet kurmuş ve kalbi sömürmüştür.⁴⁶ Böylece kalp ve akılı birbirinden ayırdığı görülen Bûtî'nin akla önem verdiği ancak aklın doğru bulduğu hususların kabulü için temiz (tasfiye edilmiş) bir kalp gerektiği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Bûtî, aklın aslında neyin doğru olduğunu bildiğini ancak kişinin bu doğruları kabul edip tatbik etmesi için bunu kabul edecek uygun ve hazır bir kalbin olması gerektiği görüşündedir. Ancak aklın doğru olduğunu bilip söylediği doğruları, günahlarla ve dünyevi şeylerle paslanmış olan kalp kabul etmez. O halde akıl ve kalp birlikteliğini sağlamak, aklın doğru bulduğu hususların kabulü için kalbin tasfiyesi yoluyla buna uygun hâle getirilmesi gerekir.⁴⁷

Ona göre içinde dünya bulunan bir kalp Allah'tan perdelenmiştir. Eğer kalp, şehvetlerin peşinde olmasaydı Allah'a yönelirdi. Kişi şehvetlerinden vazgeçmediği sürece Allah yoluna giremez. Kalpteki siyahlıklar, duvara kalemle çizilen bir resim gibi olmadığından bu siyahlıkların bir silgiyle silinmesi

---

44 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/161.

45 Hadid, 57/16.

46 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/163.

47 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/164.

mümkün değildir.⁴⁸ Bûtî'ye göre kalpteki varlıkların suretlerini silecek ve kişiyi Allah'ın sıfatlarını düşünmeye hazırlayacak olan ilaç, şehvetin esiri olmaktan kurtulmaktır. Bunun yolu da gaflet cenabetliğinden (kirinden) arınmaktan geçmektedir. Yani Bûtî'ye göre, kalbin hakikatleri görmemesine engel olan hastalıklar, gaflet, şehvet ve dünya sevgisidir. Ona göre hakikatleri görmeye engel olan bu hastalıkları aşmak için kalbin tedavi edilmesi şarttır. Bu hastalıklardan kurtulmak için samimi bir çaba gerekir. Bu da sûfîlerin uyguladıkları kalp tasfiyesi ile gerçekleşir. Zira kalp tasfiyesi ile gafletten arınan bir kalpte sevgi saflaşıp durulaşacak, durulaşan ve kendisine sevginin yerleştiği kalp, şehvet esaretinden kurtulacak. Şehvetten kurtulan kalpte ise varlık suretleri (dünyevî şeyler) kaybolacak ve onun yerine Allah'ın sıfatları yerleşecektir.⁴⁹

Kısaca tasavvuf dönemindeki meşhur sûfîler gibi kalbi Allah'ın evi olarak gören Bûtî'ye göre böyle bir evde dünyevî şeylerin olmaması gerekir. Aklın doğru olduğuna inandığı şeyleri ancak tasfiye edilmiş olan saf bir kalp kabul edebilir. Allah'tan gafil, şehvetin peşinde koşan bir kalpte dünyalıklar yerleşir ve böyle bir kalp hakikatleri görmekten mahrum kalır. Allah böyle bir kalbe yerleşmez ve böyle bir kalp, sevgi ve muhabbet değil, kin ve nefret gibi hastalıklarla dolu bir kalptir.

2.4. Tevhid (التوحيد)

İslâm'ın inanç temelini oluşturan kavramlar arasında önemli bir yeri bulunan tevhid, sözlükte “birlemek,⁵⁰ birleştirmek”⁵¹ anlamına gelirken ıstılahta, “Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak”,⁵² Allah'ın zâtını, akılların kavrayabileceği ve hayal gücünün tasavvur edebileceği her şeyden tenzih

---

48 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/164.

49 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/166.

50 Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 166.

51 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 495.

52 Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 166.

ve tecrîd etme manasına gelir.⁵³ Sûfiler tevhid hakkında kendilerine has ve anlaşılması zor bir dil kullanmışlardır. Bu anlayışa göre gerçek anlamda tevhidin anlaşılması için akıl yeterli değildir. Tevhidi anlamamanın yolu, sevgi ve duygu ağırlıklı olup keşf ile ilhama dayanmakta ve seyr u sülûk gerektirmektedir.⁵⁴

Tasavvufî eğitim sürecinde sâlikin suretten manaya, kesretten vahdete ulaşmasını ifade eden tevhid, saf olan birlik tecrübesinin yaşanması hâlidir. En güzel şekilde yaratılan insanın, Rabbinin büyüklüğü karşısında hiçliğini tanıma serüveni olan tevhid, beşerî varlığı içinde gizlenen hakikati anlamasını sağlayan köklü bir değişikliği gerçekleştirmesidir. Tasavvufî tefekkürün omurgasını oluşturan tevhidin gerçekleşmesinde Allah'a olan teslimiyetin önemi çoktur.⁵⁵

Tevhid konularında Bağdat'ta ilk görüş bildiren sûfinin Serî es-Sakatî (ö. 251/865) olduğu kaydedilmiştir.⁵⁶ Daha sonra konuya dair kapsamlı ve detaylı açıklamaları talebesi Cüneyd-i Bağdâdî yapmıştır.⁵⁷ Ona göre tevhid “Kulun son hâlinin ilk haline dönmesi yani kulun olmadan evvelki gibi olması”dır.⁵⁸ Kuşeyrî tevhid; “Hakk'ın Hakk'ı tevhid, Hakk'ın halka tevhid, kulun Hakk'ı tevhid” şeklinde üçlü tasnif şeklinde ifade eder.⁵⁹ Gazzâlî ise, tevhidin dört mertebesinde söz etmiştir. Bunlar kısaca sadece dili ile tevhid kelimesini söyleyen sahte kişinin tevhid, hem dil hem kalp ile olan halkın tevhid, varlık âlemindeki tüm zenginliklerin tek kaynaktan kaynaklandığının farkında olan kimsenin tevhid ve varlıktaki birliği görenin

---

53 Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Adil Enver Kadr (Beyrüt: Dârü'l-Mârifê, 2013), 68.

54 Süleyman Uludağ, “Tevhid”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/21.

55 Mehmet Necmeddin Bardakçı, “İlk Dönem Sûfilerin Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sufiyye* 11 (2021), 259. Tevhid konusunda detaylı bilgi için bk. İbrahim Işıtan, “Sûfilerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 3203-3227; Hamide Ulupınar, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9 (2008), 235-255.

56 bk. Ebü Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, nşr. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrüt: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 52.

57 Uludağ, “Tevhid”, 41/21.

58 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 312.

59 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 507.

tevhidi şeklindedir. Ona göre dördüncü tevhid derecesi, fenâ makamında gerçekleşmektedir ki en üst merteye budur.⁶⁰ Daha sonraları İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) tarafından sistemleştirilen “vahdet-i vücûd” kısaca: Allah'tan başka vücûd kabul etmeyen, mecazi varlığı, mutlak vücudun isim ve sıfatlarının tezahürü ve tecellisi olarak gören, hakiki varlık karşısında onların ebedî ve ezeli yokluğu ifade ettiğini savunan ve keşfe dayanan tasavvufî anlayışın adıdır. Bu anlayışa göre, mutlak varlık dışındaki varlıklar gerçek manada vücûd sahibi değildir. Var olan her şey onun tecellisinden ibarettir. Bu manada vücûd sahibi olan tek varlık Allah'tır. Evrenin bir gerçekliği bulunmamaktadır. Evrenin varlığı gölge mesabesindedir ve hayal mahsulüdür. Varlığı kendiliğinden olan ve var olmak için kendinden başka hiçbir şeye muhtaç olmayan varlığın Allah olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Allah dışında kalan varlıklar, varlıklarını Allah'tan almışlardır ve bu varlıkların vücudu, Allah'ın varlığına nispetle yok hükmündedir.⁶¹

“Vahdet-i vücûd” anlayışı, İbnü'l-Arabî'den sonra gelen sûfilerin bir kısmı tarafından kabul görürken bir kısım sûfi de vahdet-i vücûdu eleştirmişlerdir. Bazı sûfiler ise vahdet-i vücûdu aşılması gereken bir hâl olarak görmüşlerdir.⁶² Bu eleştirilerin bir kısmı doğrudan vahdet-i vücûd anlayışını, bir kısmı ise bu düşüncenin sahibi Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi ve onun eserlerini hedef almıştır.⁶³ Sûfilerce geliştirilen “vahdet-i vücûd” anlayışını eleştirenlerden birisi de Bûtî olmuştur. Eserlerinde bu tevhid anlayışını eleştirdiği görülen Bûtî'ye göre vahdet-i vücûd düşüncesi hulûl denilen sapkın bir inancı beraberinde getirdiği için bâtıl ve kökten ihtilafî bir meseledir. Ona göre ulaşılması gereken asıl makam vahdet-i vücûd değil vahdet-i şühûddur.⁶⁴

Alâüddevle-i Simnânî (ö. 736/1336) ve Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428) gibi sûfilerce dillendirilmiş daha sonra İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)

---

60 Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, thk. Zeynüddin Ebü'l-Fazl el-Irakî (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005), 1604.

61 Hasan Tanrıverdi, “Vahdet-i Vücûd ve Panteizm Karşılaştırması”, *Dini Araştırmalar* 15/40 (2012), 66-67.

62 Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/435.

63 Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, 42/434.

64 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/171; Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 137.

tarafından sistemleştirilmiş olan bu tevhid anlayışı, sâlikin gördüğü her şeyde birliği ve yalnızca Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisini görmesi anlamına gelmektedir.⁶⁵ İmâm-ı Rabbânî'ye göre sûfiler seyr u sülûk esnasında varlığı farklı algırlar. Bu algılama çeşitli olsa da temelde iki türdür. Birincisi varlığın birliği (vahdet-i vücûd), ikincisi görülenin birliğidir (vahdet-i şühûd). Vahdet-i vücûd mertebesinde sâlik varlığı bir olarak bilir ve böyle inanır. Allah'tan başkasını yok olarak bilir ve tecellilerini hayal olarak kabul eder. Vahdet-i şühûd mertebesinde ise sâlik Allah'ın varlığını görür ama ondan başka varlıklar da olduğunu inkâr etmez veya âlemi gölge olarak görür. Yani her şey O değildir fakat her şey O'ndandır.⁶⁶ İmâm-ı Rabbânî'ye göre vahdet-i şühûd seyr u sülûkün zorunlu hâllerindedir. Vahdet-i şühûd hasıl olmadıkça masivaya bağlanmaktan kurtuluş mümkün olmaz. Fenâ hâlinin gerçekleşebilmesi için vahdet-i şühûd mertebesine ulaşmak gerekir.⁶⁷ İmâm Rabbânî, vahdet-i vücûd anlayışını reddetmemekte ancak aşılması gereken bir hâl olarak görmektedir.

İmâm Rabbânî'nin reddetmediği ancak aşılması gereken bir hâl olarak kabul ettiği vahdet-i vücûd anlayışına Bûtî'nin açıkça karşı çıktığı ve hulûl olarak kabul ettiği görülmektedir.⁶⁸ Bu anlayışa karşı vahdet-i şühûdu savunan Bûtî'ye göre tevhid, kulun Rabbini bizatihi değil de sıfatlarını, fazilet ve rahmetinin etkilerini müşâhede etmesidir. Bu da vahdet-i şühûttur. Kulun nimete bakarak nimeti verenden gâfil olmamasıdır. Allah'ın faal olduğunu görerek hiçbir sebebe takılı kalıp mağdur olmamaktır. Ona göre vahdet-i şühûd, kişiyi gaflet uykusundan uyandıracak olan tevhid inancının en evlâ meyvesi olup insanı Allah'a götüren bir köprüdür.⁶⁹

Bûtî'nin, Gazzâlî ve İbnü'l-Arabî gibi sûfilerce benimsenmiş olan “vahdet-i vücûdu” sert bir dille eleştirdiği onun yerine Sîmnânî, İmâm Rabbânî

---

65 Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, 42/435.

66 Necdet Tosun, “İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/23 (2009), 187.

67 Tosun, “İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd”, 189.

68 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/171; Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 137.

69 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/167.

gibi sûfilerce geliştirilip sistemleştirilen “vahdet-i şühûd” tevhid anlayışını kabul ettiği açıkça görülmektedir. İlk dönem sûfileri gibi tevhidi kalbî, keşfe dayalı ve seyr u sülûk sonucu elde edilen bir anlayış olarak gördüğü anlaşılın Bûtî bu durumu ve her iki tevhid anlayışına dair görüşünü kısaca şöyle ifade etmektedir:

İşte Allah'ın muhabbeti, ta'zim ve korkusuyla uyanık olan kalbin durumu böyledir. Bu kalbe sahip olan şühûd sahibi, kalbin aynasında herhangi bir kevnî eser gördüğü zaman eseri değil müessiri (Allah'ı) görür. İşte bu hâl, 'vahdet-i şühûd' olarak isimlendirilir. Bu, nefis mücâhadesiyle ulaşılabilecek ve ulaşmamız gereken yüce bir mertebedir. Allah'a tam olarak iman ettikten sonra gerçekleşebilecek bir makamdır. Bu makam, batıl ve (kökten) ihtilafı olan vahdet-i vücûddan farklıdır. Bu mertebeye ulaşılmadığı zaman kâinata görünen suretler, bizi Allah'ı zikirden alıkoyan perdeler hâline gelir. Bundan dolayı kevnin hakikatini anlayamayız. Eserleri görür, müessirden geri kalırız. Allah'ın sanatından mahrum kalırız. Bunun sonucunda da gaflet denizine düşer, ayaklarımızı kaydıran hatalara ve günahlara düşeriz.⁷⁰

Vahdet-i şühûd makamına ulaşmış kişi için “şühûd sahibi” ifadesini kullanan Bûtî'ye göre şühûd devam ettikçe kalbin, ağyârın muhabbetinden muhabbetullaha doğru ilerlemesi bu durumun şe'nindedir. Bu durumun bir sonucu da mahlûkatın yücelik ve büyüklüğünün, Allah'ın azameti karşısında kaybolmasıdır. Şüphe yok ki insan, yaratılış itibarıyla Allah'ın çeşitli nimetlerine, mal ve eğlence sevgisine meyilli olarak yaratılmıştır. Ancak bu nimetleri verenin Allah olduğu bilindikten sonra kalbin sevgiyle Allah'a doğru yönelmesi gerekir. Çünkü kalpler iyilik yapan kişiye meyyaldır. Şühûd sahibi için Allah'ın sevgisi karşısında başka bir sevgi yoktur. Heveslere de yer yoktur. Bûtî'ye göre şühûd ehlinin kalbinde Allah'ın sevgisinden başka bir şey bulunmaz.⁷¹

Bûtî'ye göre şühûd sahibi, ihsan mertebesine ulaşmış kimsedir. O, diğer insanlar gibi Allah'ın kelâmını okuyarak geçmez, ondaki manaları düşünür ve bu durumdan etkilenir. O, Allah'ın kelâmını, sanki canlı bir şekilde Allah'ın sesini duyuyormuş gibi bir tedebbür hâli ile okur. Ona göre böyle bir kimsenin dünyevî şehvetlerle bir alakası olamaz. Bu hâllerin kendisinde bulunduğu şühûd sahibine şehvetler küçük gelir. Çünkü şühûd sahibi, he-

---

70 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/171.

71 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/168.

sabını veremeyeceği bir şeyden etkilenmez. Şühûd sahibinin kalbine Allah sevgisi hâkim olduğundan, bu kalpte ağyârın sevgisi paramparça olmuştur. Ona göre sâlik, kalbini tedavi edip şühûd seviyesine ulaştınca onun kalp aynası, ekvândan (dünyadan) yüzünü çevirip Mükevvine (Allah'a) döner. Kalbe Mükevvin'in sıfatlarının yerleşmesi için kevnî suretlerin kalpten silinmesi gerekir. Bu silme ise bir tedavi zinciriyle mümkün olur.⁷²

Kısaca Bûtî de ilk sûfiler gibi gerçek tevhidin akılla değil, seyr u sülûk sonucu bir tedavi zinciriyle anlaşılabilceğini savunmaktadır. Bu anlamda o, önceki sûfilerce geliştirilmiş olan “vahdet-i vücudu” sert bir dille eleştirmekte ve hulûl gibi bâtil saymaktadır. Buna karşılık her şeyde Allah'ın müşahede edilmesi anlamına gelen “vahdet-i şühûd” anlayışını benimsemektedir. Bu makama ulaşmak ve tedavi olmak için ilk aşama günahlardan kurtulmak ve ardından Allah'ı çokça zikretmek gerekir. Böylelikle bu kimse gaflet belasından kurtularak ihsan mertebesine ulaşmış olur.

2.5. Tevbe (التوبة)

Tevbe kelimesi sözlükte “günahlardan rücu etmek, mahcubiyet duymak ve utanmak” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁷³ “Kalpten ısrar bağıny çözerek Allah'a rücu edip Rabbin tüm haklarını yerine getirmek”⁷⁴ şeklinde sözlüklerde yer alan bu kavram, tasavvufi menzil ve makamlarının ilki olarak kabul edilmiştir. Serî es-Sakatî, “tevbe, işlemiş olduğun günahını unutmamandır” derken Cüneyd-i Bağdâdî ise tam tersi olarak “tevbe, işlemiş olduğun günahını unutmandır”⁷⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Tevbenin tariflerinin yanı sıra tasavvuf kitaplarında onun çeşitlerinden, şartlarından derecelerinden de bahsedilir. Bu anlamda Hücvîrî tevbeyi, avâmın, havâsın ve hâssül'l-havâsın olmak üzere üçe ayırır ve sırasıyla bunları hatalı olan

---

72 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâyye*, 1/169.

73 el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, “tvb”, 1/191; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “tvb”, 1/404.

74 Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, 67.

75 Muhammed A'lâ b. Ali el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ülûm*, nşr. Refik el-'Acem (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996), 525; Süleyman Uludağ, “Tövbe”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/284.

şeylerden (günahlardan) dönme, doğru olandan daha doğru olana dönme ve nefisten Hakk'a dönme şeklinde açıklar.⁷⁶

Son dönem âlimlerinden olan Bûtî, tevbe konusunu ele alırken özellikle halkın anlayabileceği bir üslup kullanır. Zira genellikle geniş kitlelere hitap eden Bûtî, hakikate ulaşmanın ilaçlarından birinin, hatta belki de en başta geleninin hata ve günahlardan uzaklaşmak olduğunu vurgular. Bunu da İbn Atâullah'ın şu sözüyle aktarır: "Günahlarına tevbe etmeden sırların inceliklerini nasıl anlayabilirsin?"⁷⁷

Bûtî'nin muhataplarına anlatmaya çalıştığı tevbe, günahlardan tamamen arınmışlık derecesinde bir tevbeden ziyade günahları mümkün olduğu kadar azaltma ve bu uğurda çaba gösterilmesi esasına dayanır. Bu yaklaşımında, hitap ettiği kitlenin toplumun farklı kesimlerinden oluşması etkili olmuştur, denilebilir. Ancak o, cümleleri arasında bazı meşhur sûfîlerin bahsettikleri havâs ve ubudiyet derecesindeki kimselerin tevbelерinden de bahseder. "İnsanoğlu hata yapmaya meyillidir. Kim günahlardan tam olarak korunabilir?" şeklindeki sorulara verdiği şu cevap bu kanaatimizi destekler mahiyettedir:

Burada istenen ismet sıfatına sahip olmak değil, elinden geldiğince günahlardan uzak durmandır. Bir günah işlediğinde tevbe ile kalbini temizle. Bir daha o günaha dönmek için doğru bir şekilde azmet. Çünkü Peygamber (s.a.v), tevbe eden kimsenin hiç günah işlememiş gibi olduğunu söylemektedir. Bizim gibi zayıf kulların ismeti bu şekilde olur. Ubüdiyyet sıfatıyla tam olarak Allah'a kul olanlar yoldan çıkmazlar.⁷⁸

Bu cümlelerden Bûtî'nin sûfîlerin bahsettikleri tevbenin şartlarından da bahsettiği görülmektedir. Ona göre tevbenin birinci şartı günahlardan uzaklaşma ve bir daha ona dönmeye azmetmektir. Bu da avâmın tevbesidir ki avâmın ismeti bu şekilde olur, demektir. Ancak Bûtî, tevbenin başka derecelerinin olduğuna da İmâm Rabbânî'nin bahsettiği ubudiyet kavramını kullanarak işaret etmektedir ve ona göre bu derecede olanlar kolay kolay yoldan çıkıp günah işlemezler.

---

76 Uludağ, "Tövbe", 41/284.

77 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/166.

78 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/166-167.

Bûtî, ubûdîyyet derecesinde bir tevbeye sahip olup ihsan derecesini yakalamanın yolunu da açıklar. Ona göre mümin, bir günah işlediğinde bundan pişmanlık duyup tevbe ederse bu durumu onu tevbeye sevk eder ve hakiki pişmanlıkla sadık bir tevbeye ulaşmış olur. Böylece kul, tevbe yoluyla haramların afetinden kurtularak taat yoluna girmiş ve bu yolda sabit bir şekilde yürümeye başlamış olur. Bu sadık tevbe ve sabit duruş sayesinde kendisinden gaflet perdesi kalkar. Tabi ki bu uyanışı gerçekleştiren eylemlerin başında tevbeden sonra zikir gelir. Ona göre tevbe edip zikir ve murakabeye sarılan kimsenin kalbi uyanmaya başlar. Böylece insan zincirlendiği gafletten kurtulur ve Allah'ın huzuruna girmeye yaklaşır. Bu da ihsan makamıdır. Müslüman, günahlardan uzaklaşarak temiz kaldığı sürece ihsan seviyesine ulaşır. Böylece duygu ve hissiyatıyla gaflet kirlelerinden temizlenerek Allah'ın huzuruna varmış olur.”⁷⁹ Öyleyse insanları gaflete sokan günahların çokluğudur. Günahlardaki çokluk şehvetlere esir olmaktan kaynaklanır. Şehvetlere esir olmak da kalp üzerinde varlıkların suretlerinin yayılmasına neden olur.

2.6. Mürşid ve Mürîd (المُرشد والمُرید)

Mürşid, kavramı tasavvufta genel anlamda “şeyh” kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Sözlükte “şeyh”, yaşlı kimse anlamında kullanılmaktadır. Tasavvuf ehline göre şeyh bir tarikata intisap ederek seyr u sülûkunu tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir. Nitekim sûfi müelliflerden Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988), Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990) gibi sûfîler, tasavvuf büyükleri için “şeyh” kavramını kullanmışlardır. Kısaca şeyhle eş anlamlı kullanılan mürşid, tasavvufta talipleri irşâd edip onlara rehberlik etmek ehliyetine sahip olan insan-ı kâmil, ve hak dostunu ifade eder. Tarihi süreçte “velî ve pîr” gibi isimlerle anılan “mürşid” kavramı zaman içerisinde çeşitli kategorilere ayrılarak hırka şeyhi, zikir şeyhi ve sohbet şeyhi gibi anlamlar da

---

79 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/166-167.

yüklenmiştir. Bunlardan sohbet şeyhi mürşid anlamında ve en önemlisi kabul edilmiştir.⁸⁰

Erâde (إِرَادَة) fiilinin ismi fâili olan mürîd kelimesi, isteyen, irâde eden arzulayan kimse anlamında kullanılan bir kelimedir.⁸¹ Tasavvufta ise mürîd, bir mürşidin terbiyesi altına girip iradesini şeyhine teslim eden ve hakikat yolunda ilerleyen kimsedir.⁸²

Mutasavvıflar, mürşitte bulunması gereken birtakım vasıflar saymışlarsa da genel anlamda mürşidin âlim, âmil, muhlis ve mucâz bir kimse olması gerektiğini söylemişlerdir. Buna karşılık mürîtte de şeyhinin rehberliğinde tevbenin şartlarına riayet etmesi,⁸³ zamanını iyi değerlendirmesi, gündüz ve gece ibâdetlerine önem vermesi, uyku sürelerini dizginleyebilmesi, günaha müptela olmaktan sakınması, helâl ve harama riayet etmesi, samimi bir irâde sergilemesi, mutedil olması gibi birtakım özellikler aramıştır.⁸⁴

Her ne kadar tasavvufta tarikat ayırımına girip tasavvufu esas alsada Bûtî, eserlerinde mürîd ve mürşid kavramlarında da değinir. Bu da aslında Bûtî'nin tamamen tarikatları reddetmediğini, içine bid'at karışmış olan tarikatları eleştirdiğini gösterir. Ona göre mürşidin, tasavvuf yoluna tâbi olmak üzere gelen mürîdin nefsinin tezkiye etmek için çaba harcaması gerekir. Mürşidin çabası nefis tezkiyesinde önem arz etmektedir. Çünkü mürşid, müridine vird ve sözlerden oluşan bir yöntem düzenler, onu gaflet şaşkınlığından zikir zeminine çıkararak basiret gözüyle görmesini sağlar. Ancak mürşid, Allah'ın emirlerine uymayı ve Peygamber (s.a.v.)'in öğretilerine kulak vermeyi ilk önce kendi nefsinin daha sonra müridine söyleme-

---

80 Muhammed b. Abdullah b. Mustafa el-Hânî, *Kitâbü'l-behçeti's-seniyye fi âdâbi't-tarikati'l-'aliyye-ti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye* (İstanbul: Hakikat Kitapevi, 50-49 ,(2016.

81 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "rvd", 3/1772.

82 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 263.

83 bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübrâ el-fikhiyye* (Kahire: Matba'atü Abdilhamîd Ahmed Hanefî, 1357), 4/360.

84 bk. Ebü'n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhîr b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammüye el-Bekrî Sühreverdi, *Âdâbü'l-mürîdin*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 22.

lidir. Bûtî'ye göre وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ “Allah’a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyen kimseden daha güzel sözlü kim vardır.”⁸⁵ ayeti ile “Allah’a yemin ederim ki, Cenâb-ı Hakk’ın senin aracılığın ile tek kişiyi hidayete erdirmesi, senin için, en kıymetli dünya malı olan kırmızı develerden daha hayırlıdır.”⁸⁶ hadisinde kastedilen kimseler samimi müşşidlerdir.⁸⁷ Buna karşılık irşâd görevini kendine meslek edinerek onunla dünyalık bir makam ve şöhret isteyen kişi müşşid değil, dini kullanarak geçimini sağlayan bir meslek sahibidir. Zira hakiki müşşid; İslâmî ve şer’i ilimleri bilen ve bu bilgisiyle kendisine bir sülûk (yol) açan, kalbini dünya sevgisinden arındıran, Allah’a olan sevgisi, dünyaya olan heveslerinin üzerine çıkan, nefsinin payından yüz çevirmiş ve Allah rızası dışında bir şey talep etmeyen kimsedir. Hakiki müşşid için insanların övgü ve yergileri eşit durumdadır. Müşşidin en önemli arzusu insanların övgüsünü değil sadece Allah’ın rızasını kazanmaktır. Bûtî, bu özelliklere haiz bir müşşidin görülmesine hâlinde kendisine yapışılması gerektiğini, böyle bir müşşidin Allah’a giden yolu kolaylaştırdığını, insanları şeytanın hilelerinden uzaklaştırdığını, insanlara sünnete tabi olmayı sevdirdiğini ve onları bid’atlara düşmekten uzaklaştırdığını ifade eder.⁸⁸ Bu sözlerden içine birçok bid’atin girdiğine inandığı tarikatları ve menfaat peşinde koşan şeyh görünümlü kimseleri eleştiren Bûtî’nin, Kur’ân ve sünnet çizgisinde olan şeyh ve müşşidin gerekliliğine inandığı ve bunu faydalı gördüğü söylenebilir. Aynı şekilde onun aktarımlarından müşşidin de böyle bir müşşidi kaçırmayıp ona yapışması gerektiği fikrinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususları şöyle ifade etmektedir:

Evet! Şüphe yok ki müşşidin olması büyük bir nimettir. Ancak sünnete sarılmak için müşşidin bulunması şart değildir; müşşid bu konuda (ilave) bir etkidir. Müşşidin gerekliliği, terbiye edicinin gerekliliğine bağlıdır. (Eğer bir terbiye ediciye ihtiyaç varsa, müşşid de gereklidir.) Terbiye ise toplumsal bir temele dayanır ve gereklidir...

---

85 Fussilet, 41/33

86 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, nşr, Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), 18/5 (No. 3710)

87 Bûtî, *el-Hikemü’l-Atâyye*, 1/19.

88 Bûtî, *el-Hikemü’l-Atâyye*, 1/158.

İnsan doğru yoldan saparsa, mürşid ona doğru yolu gösterir, eğildiği zaman onu düzeltir ve imanı ona sevdirebilir.⁸⁹

Bu ve benzeri ifadelerinden hareketle Bûtî'nin hakiki bir mürşidin varlığını büyük bir nimet olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bununla beraber o, hakiki mürşidi bulan kimselerin "Allah'ın yoluna girdim" demeleri gerektiğine de vurgu yaparak bunun tek başına yeterli olmadığını, ayrıca yerine getirilmesi gereken birtakım vazifelerin bulunduğunu da ifade eder.⁹⁰

Eserlerinde Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Dâvud et-Tâî (ö. 165/781?) ve Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16?) gibi sûfilerden alıntılar yapan Bûtî, kendisini sûfi olarak görmez. O kendisini görmese de Bûtî'nin ifadelerinden bid'at ve menfaatlerden arınmış olan gerçek tasavvuf ve tarikatları kabul ettiği hatta savunduğu çok rahat bir şekilde söylenebilir. O, zamanla buzulmuş hakikatten uzaklaşmış olan tasavvuf görünümlü gruplara ve şahıslara karşıdır. Tasavvufta, İslam'ı anlatan mürşid ve tarikatlara karşı değildir. Onun, "Sağlam bir şeyh bulsam da ona biat etsem"⁹¹ sözü tek başına bunu anlatmaya yeter. Ayrıca kitapları ve vaazları, onun tasavvufun bir savunucusu olduğunu ortaya koymaktadır.

2.7. Halvet-Uzlet (الخلوة العزلة)

Sözlükte "bir yerin boş olması o yerde hiçbir şeyin ve hiç kimsenin bulunmaması, yalnız kalma ya da biriyle baş başa kalma"⁹² manalarına gelen halvet tasavvufta şeyhin müridini dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir süreliğine koymasındır.⁹³ Kalbi kötü huy ve yanlış inançlardan temizlemek de halvet olarak değerlendirilmiştir.⁹⁴

---

89 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/157.

90 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/158.

91 Aslan, *Muhammed Said Ramazan El-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı*, 52-53.

92 Orhan Çeker, "Halvet", (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/384.

93 Öncel Demirdağ, "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü", *Ekev Akademi Dergisi* 16/53 (2012), 132.

94 Cebeciğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 192.

Sözlükte “bir kenara çekilme, alakayı kesme” gibi anlamlara gelen uzlet ise ıstılâhî olarak sūfînin Allah’a ihlaslı bir şekilde ibadet edebilmek için dünyevi meşguliyetlerden kendisini soyutlayarak Hakk’a yönelmesini ifade eder. Uzlet ve halvet birbirine yakın iki kavram olup birbirlerinin yerlerine de kullanılır. Uzlet ve halvetin esas amacı nefsi terbiye ederek Allah’ın yakınlığını kazanmaktır. Bu özelliği taşımayan uzlet ve halvete itibar edilmez.⁹⁵

Tasavvuf düşüncesinde öne çıkan temel vasıflardan biri, sūfîlerin yalnızlığı tercih etmeleri ve Hakk’a yakınlığı temin edebilmek için halktan uzak bir yaşamı benimsemeleridir. Erken dönemden itibaren birçok mu-tasavvıf, toplumsal etkileşimlerden uzaklaşarak ya meskenlerinin تنها bir köşesine çekilmiş ya da münzevî bir hayat sürmek üzere ıssız bölgelere yönelmiştir. Bu yönelim zamanla bazı sūfîler ve tarikat mensupları tarafından sistematikleştirilmiş; böylece halvet, tasavvufî hayatın kurumsal bir unsuru hâline gelmiştir.⁹⁶

Bûtî, İbn Atâullah el-İskenderî’nin, “Kendi varlığının tohumunu bilinmezlik toprağına göm. Çünkü toprağına karışıp kaybolmayan tohum yersen de fayda vermez”⁹⁷ ve “Kendisiyle tefekkür meydanına girilen uzlet kadar hiçbir şey kalbe fayda vermez”⁹⁸ şeklindeki veciz ifadelerini açıklarken halvet ve uzlet kavramlarına dair dikkate değer yorumlarda bulunur. Ona göre, kalbini şüphelerden arındırmak ve Allah’ın rızasına ulaşmak isteyen kimse, nefsiyle baş başa kalma imkânı bulmaksızın ve toplumsal meşguliyetlerden bir süreliğine de olsa uzaklaşmaksızın bu arınmayı gerçekleştiremez. Bûtî, bu durumu doğadaki bir yasayla benzeştirerek açıklamaktadır: Eğer tohum toprak altına gömülmeden yüzeye atılırsa, hem güneşin yakıcı etkisine maruz kalacak hem de insanlar tarafından ezilecek ve böylece filizlenmeden çürüyüp yok olacaktır. Bu benzetme ile halvetin manevi gelişim

---

95 Süleyman Uludağ, “Uzlet” (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/256.

96 Süleyman Uludağ, “Halvet”, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/386.

97 İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 48; Kastamonulu Seyid Hafız Ahmed Mahir, *Hikem-i Atâiyye Şerhi*, haz. Tahir Galip Serath (İstanbul: Sufi Kitap, ts.), 18.

98 İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 48; Kastamonulu Seyid Hafız Ahmed Mahir, *Hikem-i Atâiyye Şerhi*, 22.

için ne kadar gerekli olduğunu vurgulayan Bûtî, İslam dünyasının bu hakikati ihmal etmesinin, bugün yaşanan bozulma ve kargaşanın temel sebeplerinden biri olduğunu dile getirir.⁹⁹ Bu bağlamda halvetin, nefsi terbiye ve kalbi arındırma açısından vazgeçilmez bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Bunu da şu sözlerle dile getirmektedir:

Kesintisiz ilaç dozuna benzeyen halvet ile Allah'tan yardım isteyen insan, nefisini olgunlaştırmaya, kendini tanımaya, aklını ilim ve irfanla beslemeye, toplumsal parlıtlardan uzaklaşmaya başlar. Böylelikle nefisini bu ilaçla (halvet) terbiye etmeye başlayan kişi kim olursa olsun onun aklı dirâyet ve ilimle olgunlaşır, nefsi tezkiye olur ve nefsi şüphelerden, heva ve saçmalıklardan alıkonulur... İnsan bir süre kendisini halvete çekip olgunlaşmaya başladıktan sonra hem kendisine hem de topluma faydalı olmaya başlar. Tıpkı yeraltına terkedildikten sonra yeryüzüne çıkarak olgunlaşmış ve meyve vermiş çekirdek gibi.¹⁰⁰

Bûtî'ye göre halvet Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine dayanır. Allah, Peygamber'e peygamberlikten evvel halvete çekilmeyi sevdirdi ve bunun bir neticesi olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) Hira mağarasında uzun süre halvete çekildi. Allah'ın, Hz. Peygambere yüklediği görevi yerine getirebilmesinin temelini halvet olduğunu ifade eden Bûtî, Peygamberin, kendi görevini yerine getirebilmek için halvete ihtiyaç duymuşsa öbür Müslümanların halvete çok daha fazla ihtiyaçlarının olduğunu dikkat çekmektedir. Selef-i salihinin bu yol üzere yürüdüklerini ifade eden Bûtî, ilme, nefsi tezkiye etmeye ve ağyârın sevgisinden kalbi temizlemeye ulaşmanın yolunun halvete teslim olmaktan geçtiğini ifade etmektedir.¹⁰¹

Bûtî'ye göre halvetin birçok şartı bulunmaktadır. Halvete niyet eden kimse, öncelikle kendisini tanımaya hazırlanmalı ve kendini Allah'ın kulu olarak hissedip Allah'ın huzuruna durmalıdır. Bu durum onu, bazı zikirleri devamlı olarak yapan ve sürekli tefekkür hâlinde olan biri kılacak. Bu kişi, bir süre sonra mükevvenatta bulunan hakikatleri yavaş yavaş görmeye başlayacak; dünya, bu kimse için artık pek değerli olmayacaktır. Ardından bu kimse, nefsin arzularından arınacak ve ruh bedenle barışacaktır. Böylelikle

---

99 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/141.

100 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/141-142.

101 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/144.

bu kimse Allah yolunda seyre başlayacaktır. Bûtî'ye göre halvet ve uzlet, ancak nefsi tezkiye etmekle, belirli bir süre yalnız kalmakla ve toplumun olumsuz gidişatından uzak kalmakla mümkün olur.¹⁰²

Halvette mürşidin gerekli olup olmadığı konusunda Bûtî, halvette mürşidi gerekli görmektedir. Ona göre önemli olan sâlikin kalp huzuru ile tefekkür ve ibadetlere devam etmesidir.¹⁰³

Bûtî'ye göre kişinin bir mağaraya kapanarak toplumdan tamamen uzaklaşması doğru değildir. Çünkü bu insan fıtratıyla çelişen bir durumdur. Bu yolun bozuk ve sapkın bir yol olduğunu ifade eden Bûtî uzletten muradın, düşünme ve tefekküre münasip bir ortam oluşturmak olduğunu söylemektedir. Zira İslâm'ın bizi davet ettiği uzlet, bizi Allah'a yakınlaştıran, insanın maruz kaldığı şehvi arzuları ıslah eden ve tefekkürle insana fayda sağlayan şeydir.¹⁰⁴

Bûtî'ye göre bir kimsenin halvet sırasındaki düşüncesi, onu hakikat bilgisi konusunda uyandıracak konular olmalıdır. Akli karıştıran ve nefsi helaka götüren konular olmamalıdır. Eğer bir kimse halvetini, nefsinin istediği konularla ilgilenerken geçirirse bu halveti onun Hakk'ın bilgisinden uzaklaşmasına sebep olacaktır. Böyle bir halvet onunla Allah arasında bir perde olacaktır. Bûtî'ye göre düşünmekten maksat, onun Allah'ı tanımaya yaklaştıracak konularla meşgul olması ve Allah'a kul olma kimliğini idrak etmesidir. Dolayısıyla bunun bir sonucu olarak Rabbinin marifetine ve rubûbiyetine yaklaşmasıdır.¹⁰⁵

Bûtî'ye göre gerçek bir halvette şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Allah'ın kitabını okumak. Bu, insanın halvetinde olması gereken en güzel şeydir.
2. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı ile meşgul olmak.
3. Bu dünyaya nasıl geldim? Geçen ömrümde ne yaptım?

---

102 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/144.

103 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/144.

104 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/150.

105 Bûtî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, 1/150-151.

4. Bu sığınmakta nelerden faydalandım? Bundan bana kalan ne oldu?
5. Geçirdiğim ömrümde ibadetlerimi neden arttırmadım?
6. Günahlarımı neden azaltmadım?
7. Nefsime söz veriyorum kalan ömrümü zayi etmeyeceğim. Hayatımın kalan kısmını ibadet ve kurbet (Allah'a yakınlaşma) ile geçirecek ve bunda aceleci olacağım.¹⁰⁶

Bûtî'ye göre bu hedef ve düşüncelerle geçirilen halvet kişiyi düşünmeye sevk ederek hakikati tanımak için akli uyanık tutar ve nefsi asabiyet ve istek duygularından kurtarır.¹⁰⁷ Bûtî "Bazıları Peygambere bi'set (peygamberlik) geldikten sonra uzlet adetini terk ettiğini söylüyor." ifadesine karşılık Hz. Peygamber'in hakikatte uzleti terk etmediğini, aksine bi'setten sonra daha çok azmettiğini, hira mağarasına gerek kalmadığını, evinde sürekli olarak tefekküre daldığını ve ayakları şişinceye kadar namaz kıldığını söyleyerek¹⁰⁸ cevap verir. Ona göre halvet ve uzlet hayat boyu devam eder.

Bûtî'ye göre halvet ve uzlet için en uygun vakit gece vaktidir. Müzemmil Suresi'nin ilk dört ayetiyle Hz. Peygambere halvetin zorunlu kılınması ile ilgili olarak Bûtî, gece yapılan halvetin gündüzle olana farkını şu şekilde aktarmaktadır:

Eğer Peygamber (s.a.v) halveti gündüz yapsaydı toplumun gürültüsünden dolayı bu halvet gerçekleşemeyecetti. İnsanlar soru sormak için yanına geleceklerdi. Bu durum düşünmek için gerekli olan o sakinliği önleyecetti. Nefsin arınmasını engelleyecetti. Nefsin en duru olduğu vakitler ne zamandır? Herkesin uyuduğu gece yarısıdır. Bilhassa seher vaktidir. İşte Allah'ın habibi olan Peygambere farz kıldığı ve Peygamberin de ümmetine sünnet kıldığı halvet budur.¹⁰⁹

Özetlemek gerekirse tasavvuf literatüründe önemli bir yeri olan halvet ve uzlet konusu, Bûtî için önem teşkil etmektedir. Ona göre insanın nefsini tezkiye ederek Allah'a yakınlaşmasının önemli yollarından biri de Kur'ân ve sünnet merkezli olan halvetten geçmektedir. Kişi bu halvet neticesinde önce kendi nefsini tanıyacak ve tefekkür edecek ardından nefsinin şüphelerden arındırarak duruma gelecektir. Halvetin Peygamber (s.a.v)'in hayatından

---

106 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/151.

107 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/151.

108 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 1/153.

109 Bûtî, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*, 154-155.

alındığını ifade eden Bûtî, halvet için mürşidi gerekli görmüştür. Sâlikin halvette Allah'ın razı olacağı konularda meşgul olmasını vurgulayan Bûtî, Allah'ın Peygamber'e, Peygamberin ise ümmetine bildirdiği halvetin bu olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak Bûtî'nin halvet ve uzlet konusunda mutasavvıflarla aynı düşünce içerisinde olduğu görülmektedir.

Sonuç

Hayatını adadığı ilim sohbetlerinden birinde suikast sonucu şehit edilmiş olan Muhammed Said el-Bûtî, asrımız insanına yön vermiş son dönemin yetiştirdiği önemli âlimlerden birisidir. Onun hayatı ve düşünceleri günümüz insanı için rol-model olmuş birçok insan onun öğretileriyle yönünü belirlemiştir. Bûtî, güçlü kalemi, samimi ve etkileyici hitabeti, ilmî, edebî ve fikrî yönüyle İslâm dünyasının önde gelen âlimlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Hemen hemen her alanda sahip olduğu birikimiyle, Müslümanların içerisinde bulunduğu problemlere cevap vermeye gayret etmiş ve büyük kitleler tarafından takip edilmiştir.

Cizre'den Şam'a göçmüş ve orada gerek babasından gerekse okullardan istifade etmek suretiyle iyi bir eğitim almış, klasik medrese bilgisinin yanında akademik alanda da profesörlük unvanı almıştır. İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında söz söylemiş, eserler yazmış olan Bûtî, babasının da etkisiyle tasavvufu da ilgilenmiş ve bu alanda söz söylemiştir. Bununla birlikte o, tasavvufu tarikat ayırımı üzerinde durur, gerçek tasavvufun Kur'ân ve sünnete dayandığını ve bid'atlardan az etkilendiğini, buna karşılık içine bid'atin karışmadığı tarikatın bulunmadığını söyler. Ona göre en az bid'at barındıran tarikat ise Nakşibendiyye'dir. Dolayısıyla Bûtî, tasavvufa dair düşünceleriyle son dönemin dikkat çeken düşünürlerinden olmuştur.

Onun ilmî karakterini oluşmasında ve tasavvufa dair fikirlerinin şekillenmesinde babası Molla Ramazan el-Bûtî'nin büyük etkisi olmuştur. Zira babası Molla Ramazan tasavvufî kimliğe sahip bir âlimdir. Bûtî, kendisinin de ifade ettiği gibi sûfî bir şahsiyet değildir. Fakat o, eserlerinde birçok sûfiden alıntılar yaparak onları övmüş, tasavvufî zemine sahip çıkmış ve

tasavvufu Allah'a gidilen yolda gerekli görmüştür. Tasavvufa isim olarak takılmanın anlamsız olduğunu söyleyerek, isimden ziyade mana ve özün önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre tasavvuf, nefsi tezkiye etmek ve ihsân mertebesine ulaşmanın yoludur. Bu yönüyle onun herhangi bir tarikata mensubiyetinden söz etmek mümkün değildir.

Bûtî, eserlerinde sûfîlerin üzerinde durdukları tasavvufa dair bir takım kavram ve görüşler üzerinde de durmuştur. Bunların önde gelenleri tasavvuf, ihlas, kalp, tevhid, tevbe, mürîd-mürşid ve halvet kavramları olmuştur. Onun bu kavramlara yüklediği anlam ve getirdiği izahlar önceki sûfîlerin görüşleriyle büyük oranda uyuşmaktadır. Bu anlamda Bûtî'nin Ehl-i sünnet çizgisindeki sûfîlerin yolunda olduğu söylenebilir. Ona göre Sûfîlerin üzerinde durdukları tasavvuf, İslâm'ın öz ve faydalıdır. İhlâsı, ibadetlerde sırf Hakk'ı kastetmek, kalp ise hakikatleri görmek için gerekli ve tasfiye edilmesi gerekir. Tevhid kavramını vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd eksenin de ele alan Bûtî'ye göre vahdet-i vücud hulûl olup batıl, vahdet-i şühûd ise gerçek tevhiddir. Sûfîlerin tasavvufî menzil ve makamların ilki olarak kabul ettikleri tevbeye de değinen Bûtî'ye göre tevbeden maksat günahlardan uzak durmaktır. Ona göre kulluk bilincine ulaşmış kimseler kolay kolay günah işlemezler. Mürîd ve mürşid kavramlarına da değinen Bûtî, her ikisinin de taşıması gereken birtakım özelliklerden bahseder. Bu kavramları ele alan Bûtî'nin her ne kadar tarikatların bid'ata bulaştıklarını söylemiş olsa da yine nefsin terbiye ve tekâmülü için mürşid ve mürîd ilişkisine dayalı bir eğitimi kabul edip önemseddiği söylenebilir. Üzerinde durduğu tasavvufî kavramlardan birisi de halvet ve uzlet kavramlarıdır. Ona göre nefsin eğitim ve tekâmülü için halvet gerekli ve peygamber yaşantısına dayalı bir eylemdir.

Bûtî'nin tasavvuf anlayışı, klasik sûfî geleneğinin esaslarını muhafaza ederken, modern dünyanın karşı karşıya olduğu manevi boşluk ve ahlaki çözülme sorunlarına da doğrudan temas etmektedir. Ona göre tasavvuf, bazı şekillere indirgenmiş bir dindarlık anlayışının ötesinde, ahlaki kemâle ve kalbi arınmaya yönelik irfânî bir yoldur. Bu yaklaşım, günümüz tasavvuf düşüncesine iki yönden katkı sunmaktadır. Birincisi, günümüz insanının

manevi rehberlik ihtiyacına dikkat çekerek, mürşid–mürîd ilişkisinin psikolojik ve ahlâkî boyutlarını gündeme getirmektedir. İkincisi ise, tasavvufu toplumsal bütünleşme, ahlâkî diriliş ve bireysel huzur açısından bir imkan olarak aktarmasıdır. Müellifin söz konusu eseri, geçmiş ile günümüz arasında köprü kuran bir üsluba sahiptir. Bûtî, Tasavvufî geleneğin ilke ve yöntemlerini güncel meselelerle ilişkilendirerek tasavvufun zamana ve mekâna bağlı olmayan evrensel yönlerini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Bûtî'nin görüşleri hem akademik hem de pratik boyutuyla, tasavvufun modern dünyada nasıl anlaşılması ve yaşanması gerektiğine dair önemli açılımlar sunmakta; günümüz insanı için sahih bir yol haritası ortaya koymaktadır

Kaynakça

- Akdağ, Eyyup. "Süfilere İsim Arayışları Ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019).
- Akdoğan, Ferhat - Aslan, Mahsum. "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı". *Batman Akademi Dergisi* 7/1 (2023).
- Aktulga Gürbüz, Sevda. "Tasavvuf Düşüncesinde Kalbin Rüyeti". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2022).
- Aslan, Mahsum. *Muhammed Saîd Ramazan El-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ateş, Süleyman. "İhlas". İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Hatîb. *el-Müntehab min kitâbi'z-zühd ve rekâik*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. "İlk Dönem Süfilere Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Sufiyye* 11 (2021).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, el-Câmi'u's-sahîh, nşr, Muhammed Zühreir b. Nasr. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl*. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 2000.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *es-Selefiyyetü Marhaletün Zemeniyyetün Mübareketün Lâ Mezhebün İslâmiyyi*. Dâru'l-Fikr, 1998.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Hâzâ Vâlidî Min Vilâdetihi İlä Vefâtihi*. çev. Abdulhadi Timurtaş. İstanbul: Kent Yayınları, 2007.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Şahsiyyatun İstevkafetni*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Kitâbü't-ta'rifât*. thk. Adil Enver Kadr. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 2013.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Ta'rifât: Tasavvuf ıstılahları*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayınları, 2014.
- Çeker, Orhan. "Halvet". İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirdaş, Öncel. "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü". *Ekev Akademi Dergisi* 16/53 (2012).
- Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vücûd". İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Döner, Naim. "İbn Ataullah el-İskenderî'nin Velâyet Anlayışı Üzerine Analitik Bir Düşünce". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2024).

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. thk. Zeynüddin Ebû'l-Fazl el-'Irakî. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah b. Mustafa el-. *Kitâbü'l-behçeti's-seniyye fi âdâbi't-tarikati'l-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye*. İstanbul: Hakikat Kitapevi, 2016.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tevfik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007.
- İşitan, İbrahim. "Sûfilerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 3203-3227.
- İbn Atâullah el-İskenderî, Ebû'l-Fazl Tâcüddîn Ahmed. *el-Hikemü'l-Atâiyye*. thk. İbn Abbâd en-Nefezi er-Ründî. Mısır: Merkezü'l-Ehrâm li't-Terceme ve'n-Neşr, 1977.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fetâva'l-kübrâ el-fıkhiyye*. Kahire: Matba'atü Abdilhamîd Ahmed Hanefî, 1357.
- İbn Manzûr, Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sadr, ts.
- İbnü'l-Mülâkkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtu'l-evliyâ*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- İdiz, Ferzende. *İmam Süyûtî ve Tasavvuf*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2019.
- İz, Mahir. *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1990.
- Kara, Mustafa. "el-Hikemü'l-Atâiyye". İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kara, Mustafa. "İbn Atâullah el-İskenderî". İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kastamonulu Seyid Hafız Ahmed Mahir. *Hikem-i Atâiyye Şerhi*. haz. Tahir Galip Seratlı. İstanbul: Sufi Kitap, ts.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kuşeyri, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalîm Mahmud - Mahmud b. eş-Şerîf. Dımaşk: Dâru'l-Ferfûr, 2002.
- Orta, Bünyamin. "El-Hikemü'l-Atâiyye'de İcâz Sanatı". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2022).
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Pehlivan, Bayram. "Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî". Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Sühreverdî, Ebü'n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhir b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammûye el-Bekrî. *Âdâbü'l-mürîdîn*. thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Sülemî, Ebü Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn. *Tabakâtü's-süfiyye*. nşr. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Tasavvufta Kalbin Kirilenmesi ve Temizlenmesi Konusu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015).
- Tanrıverdi, Hasan. "Vahdet-i Vücûd ve Panteizm Karşılaştırması". *Dini Araştırmalar* 15/40 (2012).
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali el-Fârûkî et-. *Keşşâfü ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Refik el-'Acem. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Tosun, Necdet. "İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/23 (2009).
- Uludağ, Süleyman. "Halvet". İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. "Kalp". İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
- Uludağ, Süleyman. "Tevhid". İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "Tövbe". İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "Uzlet". İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ulupınar, Hamide. "İlk Dönem Süfîlerinde Tevhid Anlayışı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9 (2008), 235-255.
- Yalçın, İsa - Akdoğan, Ömer. "Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 62 (2023).

